

NASILJE ZAPORA IN NASILJE V ZAPORU

Gorazd STARIHA

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko, SI-4000 Kranj, Savska cesta 8

e-mail: gorazd.stariha@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Uvajanje prostostnih, to je zapornih kazni, kot danes povsem samoumevne oblike kaznovanja za hujše družbene prekrške, je ena temeljnih posledic moderne zakonodaje, ki pomeni poenotenje prava in odpravljanje običajev. Ta prehod od javnega mučenja telesa k javnim očem skritemu mučenju duše se je dogajal v dobi pravnega absolutizma v 18. in prvi polovici 19. st. in se da razbrati iz dokumentov, ki so se nam ohranili v arhivih. Od poročil o javnih mučenjih in eksekucijah viri preidejo k policijskim zapisnikom o aretacijah, zapisnikom sodnih zaslišanj, odločitvam sodnih prizivnih instanc in obsodbam na zaporne kazni. Na eni strani je opazen pravni red, ki začne izenačevati ljudi pred sodiščem in pravice obtožencev v postopku, po drugi strani pa kot glavno merilo za težo zločina in kaznovanje le-tega postane časovna dolžina odvzemanja prostosti.

Ključne besede: kazensko pravo, pravna zgodovina, kazenski postopek, sodna praksa, zakonodaja, zapor, 18.-19. stoletje

VIOLENZA DEL CARCERE E VIOLENZA NEL CARCERE

SINTESI

L'adozione della pena detentiva, cioè la privazione della libertà personale, considerata oggi un'ovvia punizione per i reati sociali più gravi, è una delle conseguenze fondamentali della moderna legislazione, che significò l'uniformazione del diritto e l'eliminazione delle consuetudini. Questo passaggio dalla tortura corporale pubblica all'afflizione morale della prigionia, distante dagli occhi della gente, avvenne in un periodo in cui il diritto era ancora soggetto all'assolutismo, nel XVIII e agli inizi del XIX secolo, come si può notare dai documenti d'archivio. Da rapporti su sevizie e su esecuzioni pubbliche, si passa a verbali di polizia su arresti, verbali processuali di interrogatori, decisioni prese da autorità di seconda istanza e condanne a pene detentive. Da una parte c'è un ordinamento giuridico che inizia a parificare tutti gli uomini dinanzi

al tribunale ed i diritti degli imputati, dall'altra la durata della carcerazione diventa la misura principale con cui si giudica la gravità del delitto e si commina la pena.

Parole chiave: diritto penale, storia del diritto, procedimento penale, prassi giudiziaria, legislazione, carcere, XVIII – XIX secolo

Druga polovica 18. st. in začetek 19. sta doba modernih zakonikov, ki so razvejljavljali stare odloke in običaje. To je doba, ko je kaznovalni spektakel izginil in je kaznovanje postalo zgolj novo dejanje sodnega postopka ali administracije. To je doba, ko telesne muke niso več predstavljale glavne kazni za hudodelce, ampak je "v skladu z novimi spoznanji" glavno vlogo začel prevzemati zapor kot kazen, ki je bolj prizadevala dušo kot telo (Foucault, 1984). Z reformami kaznovanja v 18. in 19. st. se torej premoč in nasilje države nad posameznikom ne razkazujeta več neposredno in javno, to pa seveda ne pomeni, da nasilja ni več, saj zajema še naprej zasliševalne in kaznovalne muke v zaporih kot legitimno tehniko pravosodja za odkritje resnice in tudi še za kaznovanje samo.

V tej dobi so se torej začele prostostne kazni vedno bolj uveljavljati. Manj je bilo smrtnih in težkih telesnih kazni, vendar pa so bili zapori v 18. in 19. st., vsaj v praksi, vse prej kot humani. V tem času so zapori služili več namenom oz. je oblast odvezemala prostost in jo omejevala različnim kategorijam ljudi ter jih mnogokrat zapirala skupaj, tako da so bile meje oz. razlike med zapori za kriminalce, ubožnicami, sirotišnicami, bolnišnicami, norišnicami in poboljševalnicami zelo nejasne. Seveda so kot drugod tudi v Ljubljani imeli zapore že od srednjega veka, sprva pač v kakem obzidnem stolpu, od leta 1484 preiskovalne zapore za torturo na Tranči, na gradu za ujete Turke in plemiče, na magistratu civilne zapore za dolžnike, vendar pa vse to še niso bile kaznilnice. (Vilfan, 1986). Michel Foucault za najstarejši (evropski) zavod za zapiranje navaja amsterdamsko Rasphuis, ki so jo odprli leta 1596 in je bila namenjena beračem ali mladim hudodelcem, delo v njej pa je bilo obvezno (Foucault, 1984). Prva kaznilnica na habsburškem ozemlju pa je nastala okrog leta 1670 v Wrocławu (v Gradcu leta 1735, Celovcu in Ljubljani 1754, Trstu 1762, Gorici 1779) (Vilfan, 1986). Glede relativnosti dojemanja razmer v teh prvih kaznilnicah se nam je ohranila zanimiva primerjava za ljubljansko kaznilnico. V drugi polovici sedemdesetih let 18. st. si je kaznilnico in prisilno delavnico za Kranjsko ogledal angleški reformator zaporov John Howard in je v svojem poročilu o obisku zapisal, da o njej raje ne navede kaj podrobnejšega, ker da ne najde ene besede, ki bi ji bila v prid. Ko pa je cesar Jožef II. leta 1784 obiskal Ljubljano, je menil, da se kaznjencem predobro godi, saj so imeli postelje v zakurjenih sobah, njihovo delo pa se je omejevalo na prejo in pometanje ulic. Zahteval je, da se uporabljajo le trda ležišča, naj se hrana omeji na kruh in vodo in naj se kaznjencem ne plačuje njihovo delo dosti več kot štiri krajcarje na dan (Vilfan, 1986).

Prostostne kazni so bile velikokrat povezane s prisilnim delom. Za časa Marije

Terezije so tako zaporniki v ogrskih mejnih postojankah gradili trdnjave, delali v predilnicah in kaznilnicah, izvajali javna dela v verigah (niso pa več veslali na galejah in delali v rudnikih). Jožef II. pa je osebno prišel na misel, da bi uporabili kaznjence pri vlačanju ladij namesto pri delih na okopu. Tako so obsojenci vlačili ladje od Zemuna navzgor po Savi in Kolpi, ali pa po Donavi, Tisi in drugih rekah. Pri tem je vrhovna pravosodna oblast cesarja zaman opozarjala, da le redki zaporniki preživijo dve leti take kazni (nič čudnega torej, da je Jožef II. ob svojem obisku leta 1784 menil, da ljubljanski zaporniki zabušavajo – op. pis.). Vlačenje ladij kot oblika prostostne kazni je odpravil Leopold II. (Vilfan, 1986).

Nasilje kaznovanja se je torej v 19. st. dokončno preselilo z uličnega razkazovanja v zapore, kjer je delovalo (vsaj za javnost) manj očitno, vendar pa gotovo bolj na dolgi rok, kar je seveda sploh značilnost za mučenje oz. kaznovanje duše. Najmočnejšega vtisa na človeško dušo ne naredi strogost kazni, ampak njena dolžina. Strašen, ampak prehodni je prizor usmrtnice, mučen in dolgotrajen pa je primer človeka, ko mu je odvzeta svoboda in kot delavna živina vsak dan opravlja pokoro za storjeni zločin – to ljudi bolj odvrača od zločinov. Ponavljajoči in blažji vtisi so močnejši kot enkratni močnejši. Dosmrtni ali dolgoletni zapor je zato strašnejši kot smrtna kazen, saj je težje vsak dan zdržati v okovih in verigah, vsakodnevno pretepanje v železni kletki (Beccaria, 1984).

Javno mnenje zahteva, da kazen za zločin mora biti in je pravično, če obsojenec bolj trpi – drugače rečeno, težje živi – kot poštene ljudje oz. oškodovani zaradi zločina. Kritike kaznilniškega sistema v prvi polovici 19. st. pa so pogostokrat poudarjale, da dostikrat reveži in celo delavci bolj stradajo kot jetniki, saj so ti manj lačni, imajo redno prehrano, streho nad glavo in ne prezebajo.

Leta 1851 je javno mnenje glede zaporniškega načina kaznovanja jasno izrazila Zgodnja Danica: *"Wiener Bote piše iz L., da je neki na tri tedne obsojeni 12 letni hudobec rekel, 'de mu je ta kazin premajhna, in de večji (daljši) kazni prosi, kjer se mu v ječi boljši godi, kot doma', in pristavi, de to govorjenje bo mende ondajni mestni sodnii priložnost dalo, tega zanemarjeniga dečka v kako obravnavno napravo (öffentliche Anstalt) spraviti. To je vse prav in pa dobro, vendar mislimo, de bi tako že velikrat slišano spoznanje od strani obsojenih moglo tudi sodnijam po naši deželi oči odpreti, de bi s potepuhi in tatovi po ječah ojestrejši ravnali, ker je skoz in skoz po deželi znano, de se veliko potepuhov ječe kar nič ne boji, in večkrat se je že permerilo, de se je spušeni hudodelnik nalaš zopet kje lotil krasti, de so ga le vnovič zaperli in dobro redili. Ako bi sodnije dobro pomislile, kako bitko je kmetu, ko mu taki potepuh enkrat požre, kar je on let in dan, ali dolge leta, s potam v obrazu spravljal, in ga velikrat tako ogolijo, de mora ubogi kmet prihodnjo nedeljo obleko na posodo jemati, ako hoče v cerkev (kar se je nedolgo na L... neki gospodinjii zgodilo); je gotovo, de bi hudobii veliko ojestrejši na pete stopali, in de bi jih po ječah pokorili, kakor so vredni. En sam glas po vsi deželi je: 'Kaj pomaga, če ga malo zaprejo, ko ga nič ne štrafajo; notri ga dobro rede, de toliko hudobniši vun pride,' in vsak kmet ve povedati, kako varno je bilo ob poprejšnjih*

časih premoženje, ko so tatove in roparje oestro kaznovali. Zavoljo tega se cele trope malopridnežev okoli klati, ki podnevi jedo in pijo, po noči pa kradejo in ropajo, in če se ne bo začelo oestro z njimi delati, jih bo zmiram več, ker je letna slaba, malopridnež delati noče, jesti in piti pa vselej dobro hoče" (Zgodnja Danica, 20. 3. 1851).

Mnenje, da z zločinci ravnamo preblago, nam je v svojih zapisih iz dobe službovanja na Hrvaškem ohranil tudi Janez Trdina: "Omeniti moram, da prosto ljudstvo ni odobravalo brezpogojno uradovanja in postopanja 'kranjskih' sodnikov. Grajal je posebno to, da imajo hudodelci v ječah tako dobro in obilno hrano, ki je mnogo boljša nego v marsikoji trdni kmečki hiši. Dejali so mi povsod, da je za take malopridneže dovolj, ako se jim da opoldne malo ričeta in vode, sicer pa le ovsenjak, in še to pičo, da bi si morali priskužiti sami s trdim delom" (Trdina, 1951, 340).

Seveda se je oblast zavedala, da tistemu, ki mu res nimaš kaj vzeti, lahko samo daš, če ga zapreš in pri tem še hraniš. Takšna kategorija zapornikov so bili npr. berači, ki jih denarno niso mogli kaznovati, nekajdnevni zapor pa jim tudi ni pomenil posebno hude spremembe, razen strehe nad glavo. Zato so jih običajno kaznovali s postom. Poglejmo primer iz zapisnika, ki je nastal pri zaslišanju prijetega berača v Kranju: "Zapisnik v mestni pisarnici kranjski dne 4. februarja 1868 z Janezom Erženom iz Selc, loškega kantona na navadno vprašanje:

Men je Janez Eržen ime sem iz Selc, loškega kantona doma. 37 let star, barvar od stanu, neoženjen, katoliške vere; Druge kazni še nisem imel kakor da sem dvakrat domu gnani bil.

Zakaj ste tu sem v zapor prišli?

Jez sem včeraj iz Ljubljane tu sem prišel, in ki nimam denara, da bi si žweja kupil, sim v eni hiši za ktero ne vem kako se imenuje, prosel, nato pride en mestni strežaj in me je v zapor peljal.

Ki je beračevanje tukaj prepovedano, in Vi ste pri beračevanju doblen bili, se Vam naznanuje, da bote zavolj tega 48 ur s postom v zaporu držani, in potem v Vaše domovje gnani. Kaj imate na to za odgovoriti?

To bo malo pre hudo. Jez ne morim toliko časa brez jedi biti" (ZAL, KRA-2, 674).

Nasilje v zaporu se torej lahko izvaja s prehranjevanjem, kjer pa so zahteve spet relativne. Berače, ki so že tako vedno živeli v pomanjkanju, so lahko še bolj kaznovali le s stradežem. Ljudem z višjim standardom pa je mučenje pomenil že sam zaporniški jedilnik, ki ga niso bili vajeni. To se je npr. dogajalo italijanskim karbonarjem, ki so bili zaprti na ljubljanskem gradu v prvi polovici dvajsetih let 19. st. Ti so menili, da ob navadni "arestantski košti" ne morejo zdržati, in "ker niso hoteli zboleti", so si preko jetniškega paznika našli pot do svojega rojaka v mestu, kavarnarja Franza Colloretta. Ta jih je tako oskrboval s čokolado, vinom, belim kruhom, sirom in sadjem. Dobrosrčni kavarnar jim je nekoč hotel poslati celo celo torto, vendar je paznik, ki je bil prenašalec, ni hotel vzeti, ker je ni mogel skriti v tornistro. Seveda so bili ti italijanski zaporniki premožnega rodu in so si omenjeno oskrbo lahko plačeva-

li. Za lajšanje dušnih težav so naskrivaj dobivali tudi papir in pisala, da so lahko pisali domačim. Ko so paznika in kavarnarja zaradi tega prijeli, so skesanega kavarnarja leta 1825 obsodili samo za lažji policijski prekršek na njegovemu gmotnemu stanju primerno vsoto 50 gld v korist mestne ubožne blagajne (ZAL, LJU-490, 311).

Tako so si torej nasilje nad želodcem lajšali Italijani. Poglejmo, kakšen je bil pravzaprav v tem času grajski jedilnik za prisilne goste.

Jedilnik z dne 4. 4. 1816 za kaznjence na gradu je predpisoval naslednje:

dan	Obrok
nedelja	enolončnica z mesom, močnata jed iz štirih cmokov
ponedeljek	3,5 maseljca (1,2 l) s prežganjem zabeljene leče
torek	3,5 maseljca koruznega zdroba
sreda	3,5 maseljca ričeta
četrtek	3,5 maseljca koruznih žgancev z mlekom
petek	3,5 maseljca s prežganjem zabeljenega fižola
sobota	kot v sredo

Poleg obrokov so jetniki dobivali še 3,5 maseljca kisa na teden, za bolne jetnike pa so obstajale še tri diete:

1. zjutraj in zvečer maseljca (0,35 l) juhe z narezano žemljo, za izmenjavo kislo juho oz. nekaj kuhanega s pol žemlje; opoldne maseljca goveje juhe in nekaj kuhanega ali prežganka z 1/3 funta (slabih 20 dag) govejega mesa in maseljca prikuhe, pol žemlje;

2. zjutraj in zvečer kot pri prvi, opoldne 5 lotov (slabih 10 dag) govejega mesa z maseljem prikuhe, pol žemlje;

3. zjutraj in zvečer 1,5 maseljca (dobrega pol litra) zakuhane juhe in žemlja, opoldne 1,5 maseljca juhe s pol funta (slabih 30 dag) mesa in 1,5 maseljca prikuhe, žemlja.

Jedilnik je podpisal dr. Verbič, zdravnik v jetnišnici (ZAL, LJU-489, 403).

To je bil vsekakor velik napredek v primerjavi s prvo ljubljansko kaznilnico, ustanovljeno leta 1754 na Žabjeku. Tam so sicer zaporniki imeli za tiste čase konfortno opremo – posteljnino, vendar pa uprava z vzdrževanjem zapornikov ni hotela imeti pretiranih stroškov. Za njihovo prehrano so namreč po mestu zbirali juho in predvsem zahtevali od obeh ženskih samostanov, naj juho, namesto da bi jo delili posameznim prosilcem (med drugim tudi dijakom), oddajo kaznilnici (Vilfan, 1986).

Seveda je vprašanje, kako in v kakšnih količinah so dejansko pripravljali hrano za zapornike, vsekakor pa je razlika očitna, če primerjamo, kaj so si italijanski aristokratski karbonarji privoščili za dodatek.

Ugotovili smo torej, da je nasilje zapor nad želodcem posameznika zelo relativna stvar. Druga pomanjkljivost, ki jo je javno mnenje očitalo zapiranju, je bila časovna dolžina zapornih kazni. Omenjen je bil že glas ljudstva, da *"kaj pomaga, če ga malo zaprejo, ko ga nič ne štrafajo; notri ga dobro rede, de toliko hudobniši vun pride"* (Zgodnja Danica, 20. 3. 1851). Ljudem so bili zapori premalo strogi. To se je še

posebej izkazalo pri kaznovanju rokovnjačev. Razmeroma kratke časovne kazni so rokovnjačem po prestani kazni omogočale maščevanje nad kmeti, ki bi (so) jih prijavili. Ker je do takih maščevanj res prihajalo, si kmetje niso več upali naznanjati rokovnjačev. O tej problematiki je sredi 19. st. veliko pisaril tako podrejenim kot nadrejenim oblastem okrajni glavar v Kranju, Tomaž Pauker (Stariha, 1997), ki je predlagal tudi uvedbo delovnih in kazenskih kolonij ali ustanovitve deportacijske ustanove, da bi prestrašeno prebivalstvo lahko prepričal o resnosti in učinkovitosti oblasti in ga tako pripravil k sodelovanju (ARS, AS-16, 241/1852).

Zato je v svoji okrožnici županom tudi zapisal, da ga noben poziv ne bi mogel bolj razveseliti kot ta, ki ga je pravkar dobil iz prestolnice, da naj bi namreč s skupnimi močmi ustanovili delovno kolonijo na Madžarskem in kazensko kolonijo na enem od dalmatinskih otokov:

"Če pomislimo, kako je ravno pri nas, kljub prizadevanjem naše žandarmerije in oblasti, ogrožena zasebna in javna varnost in da resnično nikjer drugje ni take potrebe po tem, da bi lenuhe s pomočjo delovne kolonije spremenili v delavne in poštene ljudi, nepopravljive subjekte pa s pomočjo kazenske kolonije, če že ne povsem popboljšali, pa vsaj naredili neškodljive, upoštevajoč torej vse to, moramo biti res kar najbolj veseli tega projekta. Kot pravi poziv, so s tem že začeli. Neka plemenita gospa je za stvar že prispevala 20.000 goldinarjev. Sedaj velja zbirati naprej, cesarstvo je veliko, prispevki bodo pritekali z vseh strani. Še tako majhen prispevek je dobrodošel in bo pomagal ustanoviti ti dve koloniji, s katerima se država res lahko znebi vseh lenuhov in tistih nepopravljivih" (ZAL, KRA-2, 366).

Podobno je pisal tudi v dopisu predsedstvu oktobra istega leta 1852: "Po deželi je kar naprej slišati zahteve, da mora oblast končno nekaj ukreniti za zaščito oseb in imovine. Od kmetov se večkrat sliši, da če bi jim kdo zagotovil, da razbojniki ne bodo nikdar več svobodni, bi jih lahko hitro naznanili in prijeli. Tako pa se zaradi milih kazni, zakonov, vsak boji njihovega slejkoprejnega maščevanja.¹ Najboljše sredstvo, da bi se rešili delomrznežev in nepopoljšljivcev, bi bile delovne in kazenske kolonije, kot so to že večkrat omenjali časniki. Na drugačen način obče varnosti ni moč doseči" (ARS, AS-16, 2692/1852).

V nadaljevanju Pauker ponovno opozarja na čas francoske vladavine: "Ljudje so francoski žandarmeriji zaupali in vsak ji je rad pomagal, če se je zgodil kak rop ali kaj podobnega, ker so vedeli, da bo storilec gotovo, hitro in najstrožje kaznovan. Mili avstrijski kazenski zakoni pa kaj takega ne omogočajo in žandarji so odvisni od nezanesljivih špijonov, ki govorijo okrog o vseh njihovih ukrepih in jim tako otežujejo delo. Če takšne kolonije oz. deportacijske ustanove ne bodo kmalu ali sploh nikdar uvedene

1 Že Beccaria je zapisal, da eden najgotovejših načinov, da se preprečijo zločini, ni uvajanje okrutnih kazni, ampak njihova doslednost, neizbežnost. Ravno neizbežnost kazni deluje na človeka močneje, četudi je blažja, kot zagrožena težja kazen, če pri tem obstoji upanje, da se kazni da izogniti, ker ravno upanje odlašuje možnost kazni (Beccaria, 1984).

in če bodo kazni tako blage kot sedaj, ne ostane hrabrim žandarjem pač nič drugega, kot da se pri preganjanju pokvarjene drhali zanašajo na svoje šibke moči. V tem primeru pa bi bilo potrebno vsekakor uvesti izredne ukrepe, da se zagotovi vsaj nujna zaščita" (ARS, AS-16, 2692/1852).

Do uvedbe kazenskih kolonij, kot sta jih imeli npr. kolonialni velesili Francija in Anglija v svojih prekomorskih kolonijah ali Rusija, ki je imela na voljo prostranstva Sibirije, v Avstriji oz. Avstro-Ogrski ni prišlo. Avstrija seveda ni imela tako dobrih razmer kot omenjene velesile, očitno pa tudi volje ne, če upoštevamo, da so vendarle že imeli v mislih kolonijo na dalmatinskih otokih. Rokovnjaški problem so tako skušali reševati s kombiniranimi pogoni žandarjev in okrajnih ter občinskih oblasti.

Ujete rokovnjače so čakale jetnišnice in prisilne delavnice. Za Kranjsko je bila prisilna delavnica v Ljubljani (ta zavod je v Ljubljani obstajal od 15. 10. 1847 do 1. 6. 1920, za prednico pa lahko štejemo že tudi prvo kaznilnico-strahovalnico, ustanovljeno na Žabjeku leta 1754) (Vilfan, 1986). V statutu delavnice z dne 18. 6. 1847 takoj v začetku, v drugem odstavku prvega člena, piše, da prisilna delavnica "*ni tedaj kraj strahovanja, ampak polizajska hisha poboljševanja je*". Kdo mora v ta zavod priti, pa govori paragraf 16, ki pod prvo točko pravi: "*V delavshnico priti so vsi tisti, ki so po paragrafu 455 pervaiga dela strahovanih postav sa nekaj zhasa polizajsko sapreti treba, in sicer posebno tisti, kteri so ismed na Kranjskim snanih Rokonazhev ...*" (Dolenc, 1937, 72).

Prisilno delavnico, *Zwangsarbeitshaus*, ali kakor ji pravijo Novice – *pokornišnico lenuhov*, so nameravali leta 1852 razširiti za sprejem 40 do 50 ljudi. tega leta je bilo v njej 43 "*lenuhov*", jetnišnico, v kateri je bilo takrat 209 jetnikov, pa za sprejem 300 (Novice, 31. 3. 1852).

Za primerjavo med pravimi jetnišnicami in prisilnimi delavnicami glede kapacitet si lahko pogledamo podatke iz leta 1860: "*V našem cesarstvu je 28 jetnišnic, 17 jih je za moške, 11 za ženstvo; za 16 000 jetnikov imajo prostora; zdaj se jih blizo 14 000 v njih pokori; 13 jetnišnic je v rokah svetnega oskerbnništva, 15 pa duhovnega.*"

Prisiljenih delavnišnic je 16 v našem cesarstvu, 10 za moške, 6 za ženske; 8 jih je pod svetnim, 8 pa pri duhovnim oskerbništvom; prostora je v vseh za 3000, sedaj jih je v njih okoli 2500" (Novice, 10. 10. 1860).

Za bivše jetnike, ki so kazni prestali in so jih odpustili, naj bi poskrbele oblasti,² vendar pa je bilo zanje težko dobiti delo doma, ker jim nihče ni zaupal. Omenjeni kranjski glavar Pauker je dejal, da se zato ti običajno odpravijo na Koroško, kjer do-

2 "*Cesarske politične gosposke so prejele ukaz skerbeti, da vsak iz delavnišnice izpušen spokorjenec dobi delo, in če bi ravno družega dela ne bilo, naj se mu nakloni delo na cesarske stroške; za tega voljo bodo vsi izpušeni spokorjenci okrajnim (kantonskim) gosposkam izročevani*" (Novice, 7. 5. 1853).

"*C. k. ministerstvo je ukazalo, naj si kantonske gosposke s pomočjo duhovščine v vseh deželah prizadevajo družbe napraviti, kterim bi skerb bila za take ljudi, ki so iz jetnišnice ali prisiljenih delavnic izpušeni in se ne vejo kam obrniti, da bi spet pošteno življenje začeli*" (Novice, 15. 8. 1860).

be službe in dobro hrano. V takih primerih da je ljudem pomagal dobiti službo na Koroškem, da jim je tudi izdajal domovnice, vendar pa jih je še vedno obdržal na seznamu sumljivih in je o njih obveščal sosednje oblasti.

Tudi iz drugih okrajev so odpisali na okrožnico deželnega predsedstva, da odpuščene kaznjence nadzirajo župani in žandarji, potna dovoljenja pa jim izdajajo samo na podlagi potrdil župana in župnika, da so se temeljito poboljšali. Okraji naj bi takim ljudem priskrbeli delo, vendar je samo trebanjski okrajni glavar poročal, da jim je uspelo iz Kopra odpuščene kaznjence redno zaposliti kot pastirja (ARS, AS-16, 5019/1853).

Pa se povrnimo k zaporom. Kot že povedano, so rokovnjače predvsem iz strahu pred njihovim maščevanjem težko prijeli in privedli pred sodišče, tam so jim spet dolgo sodili (a ta čas so bili ljudje vsaj varni pred njimi), iz ječ pa so, sodeč po številnih tiralicah, uhajali skorajda tako, kot bi jih dandanašnji spuščali pogojno domov. Bežali so celo iz "centralnih kaznilnic", kot je bila trdnjava v Osijeku. Iz nje je tako leta 1859 pobegnil znani kranjski rokovnjač Dimež, leto dni poprej pa že njegov pajdaš, s katerim sta bila skupaj zaprta (ARS, AS-16, 2864/1859).

Če so tako puščale centralne ustanove, ne gre zameriti, da so bile okrajne še manj zanesljive. V Kranju je junija 1852 pobegnil iz zavora kranjskega sodišča eden najnevarnejših kriminalcev, Luka Križaj iz Loke, enostavno tako, da je v zid naredil luknjo (verjetno mu je nekdo z ulice podal kako orodje, bil je namreč v pritličju) in pobegnil pod okenskimi rešetkami (ARS, AS-16, 1543/1852).

Da se kaznjenci kaznovanja niso kaj prida bali, nam pove primer iz istega zavora. Znani rokovnjač, Jernej Prelesnik, je namreč začel v zaporu razgrajati, in paznik je zato šel k njemu, da ga opomni k miru. Jetnik pa je pograbil težki pokrov od vedra in preklinjajoč zamahnil, da bi paznika pobil. Ravno takrat pa je v zapor stopil vojak, in je upri nabito puško jetniku v prsi ter mu zagrozil, da ga ustrelji, če bo udaril paznika. To dejanje je prineslo jetniku 50 udarcev, ki pa jih je prenesel mirno, kot da to ne bi bila nobena kazen, tako da je takoj po prejeti meri lahko sam odšel iz poslopja kolegialnega sodišča v zapor v stolpu na drugem koncu mesta, kot da se ni nič zgodilo.

Za primer oblastne nemoči pred nasilnimi in maščevalnimi rokovnjači pogledjmo kar primer matere zgornjega razbojnika. Leta 1853 je državni pravdnik zapisal, da naj bi 6. 10. 1853 Marija Slapar, vulgo Čundra, rokovnjačka in nezakonska mati omenjenega dezerterja in razbojnika, Jerneja Prelesnika, vulgo Čundrov'ga, prestala kazen zaradi pomoči razbojnikom. Ker ni bilo v Kranju nobenega prostora, kamor bi jo zaprli, je prestajala kazen v Tržiču. To naj bi bila zelo predrzna in nesramna ženska, ki je v ječi hlinila norost in pobesnelost in so jo lahko brzdali le z največjimi napori.

Glavar Pauker, ki je poročilo poslal namestništvu, je dodal, "da v poročilu sicer ne piše, ve pa za to on privatno, da v zaporu kot simulantka blaznosti in besnila ni trpela nikakršne posteljnine, vse je raztrgala in posvinjala svojo celico na najostudnejši način. Tako kot njen sin, Jernej Prelesnik, prisega smrt in maščevanje sodnemu pri-

sedniku Šušteršiču in glavarju Pajku, pa če ga tudi takoj obesijo, tako je tudi njegova mati Marija Slapar v zaporu v Trziču grozila, da bo takoj, ko bo izpuščena na svobodo, zažgala Trzič in Kranj. Ob dejstvu, da je Marija Slapar rokovnjačka in da so se rokovnjači že v prejšnjih časih izkazali za zelo maščevalne, je okrajno sodišče v Trziču 30. 9. 1853 zaprosilo državno pravdnštvo, da bi jo dali v prisilno delavnico, toliko bolj, ker od njenega fizičnega in moralnega stanja ni pričakovati, da bi se v prihodnosti normalno preživljala. Če ne bi Marija Slapar hlinila norosti in blaznosti, bi bila povsem primerna za prisilno delavnico, ker pa to počne, jo morajo obravnavati kot bolno osebo, blazno norico, jo najprej dati v norišnico in šele po njenem ozdravljenju v prisilno delavnico" (ARS, AS-16, 4131/1853).

Okrajno sodišče v Trziču bi moralo torej Marijo Slapar 6. oktobra izpustiti, ker je kazensko niso mogli več zadrževati, ali pa jo izročiti kranjskemu okrajnemu glavarstvu. Po zakonu je kot nore niso mogli vtakniti v prisilno delavnico, kot rokovnjačka pa ni imela stalnega domovanja, in ker je predstavljala stalno nevarnost zaradi grožnje podtaknitve ognja, je glavar Pauker predlagal, da bi jo obdržali v Trziču v ječi kot zapornico policije, dokler je ne bi zaprli v norišnico in jo od tam čimprej premestili v prisilno delavnico.

Namestništvo pa je Paukerju odgovorilo, da Slaparica ni nora, ampak da samo hlini norost, da torej ne spada v norišnico. Vsekakor pa da ni razloga, da ne bi tako nevarne osebe dali v prisilno delavnico, kranjsko glavarstvo naj ji samo napiše potrebno "napotnico". Prav tako tudi ni ovir, da ne bi premestitve počakala v policijskih zaporih (ARS, AS-16, del. št. 4131/1853). Čez tri leta so prakso zapiranja nepoboljšljivih odpuščenih kriminalcev očitno tudi uzakonili: "*Ker se nekteri hudodelci v jetnišnicah ne poboljšajo in utegnejo nevarni biti kadar se izpustijo, je c. k. ministerstvo po sklepu od 3. junija ukazalo, da se imajo taki, ki se v ječi niso poboljšali, po prestopu kazni v ječi naravnost v pokorivno delavnišnico zapreti*" (Novice, 13. 8. 1856).

Iz tega primera se že vidi pravno delovanje države, ko ni bilo več samovoljnega zapiranja in kaznovanja, kar pa je dostikrat predstavljalo tudi oviro pri izvrševanju pravice, zlasti pri zakrknjenih zločincih. Eden od tovarišev razvpitega razbojnika Dimeža je bil npr. tudi barvarski pomočnik iz Kovorja, Jurij Stegnar, vulgo Kaplanček, ki so ga imeli dolgo v sodni preiskavi, in samo zaradi trdovratnega tajenja so ga morali spustiti na svobodo. Sicer ga je radovljiško okrajno glavarstvo prijelo, ker se je brezposešno potikal v njihovem koncu, in ga poslalo Paukerju v Kranj z žandarско spremljavo, ker pa je bil samo osumljen, da je razbojnik in ga trenutno niso bremenili nobeni dokazi, so ga morali pač izpustiti na svobodo.

Podoben primer je bil Johan Rebon iz Podbrezj, ki je do svojega petnajstega leta starosti zagrešil 74 ugotovljenih kraj, bil rokovnjač in nikakor ni vzbujal upanja, da bi se lahko poboljšal. Leta 1854 naj bi ga predčasno izpustili iz prisilne delavnice, in glavar Pauker je deželno vlado zaprosil, da tega ne stori, ker da dobro obnašanje v prisilni delavnici pri takih ljudeh še ne pomeni dejanskega izboljšanja. Namestnik

Chorinsky pa je glavarja Paukerja kaj klavirno potolažil, češ da ga lahko le opozori na ukaze iz aprila, julija in oktobra leta 1852, ki jih je Chorinsky izdal za podobno priložnost, da je stvar krajevnih oblasti, da odpuščene kaznjence ponovno prijavijo za prisilno delavnico, če se jim zdi to potrebno (ARS, AS-16, 4323/1854).

Če se iz zadnjih primerov lepo vidi, kakšne težave je imela oblast z resničnimi hudodelci, če je hotela biti pravna in ravnati po zakonih, pa nam bo naslednji primer pokazal, kako se je lahko ravno nasprotno povsem nedolžnemu človeku primerilo, da so ga oblasti zaprle brez vsakega opravljenega formalnega postopka.

Septembra leta 1852 je sedemnajstletni ključavničarski vajenec Johann Vollheim pobegnil svojemu stricu in mojstru Viljemu, ker je le-ta z njim slabo ravnal. Sredi novembra se je vrnil v Ljubljano in takoj pohitel na magistrat, da bi mu tam pomagali doseči pri mojstru "frejšprehengo", oprostitev vajenstva in povišanje v pomočnika. Župan Burger je bil prezaposlen z raznimi strankami, zato je fanta sprejel prvi magistratni svetnik Mihael Ambrož in ga z njegovo prošnjo napotil do drugega magistratnega svetnika, Johanna Köstla.

Medtem je mojstru in stricu Viljemu prišlo na uho, da se je nečak vrnil, in je pohitel na magistrat. Tam je dejal, da fanta noče več obdržati pri sebi, ampak bo pisal njegovemu očetu, da pride ponj, do tedaj pa naj bo zaprt na magistratu, kar mu ne bo nič preveč škodovalo. Drugi svetnik Köstl se je strinjal, da mojster Vollheim piše bratu oz. očetu vajenca Johanna v Aachen, takoj ko bo prejel odgovor, pa bo fanta z odgonom poslal domov. S to odločitvijo je vajenec ostal cel mesec v magistratnem zaporu, brez obsodbe, brez zaslišanja, niti zapisnika z njim niso naredili, česar je bil deležen že vsak v "mestno oskrbo" napoteni marginalesc. Pa je fant samo verjel v pravičnost oblasti in je skušal z njeno pomočjo doseči neodvisnost od trdega strica.

Sredi decembra je policija prijavila, da je brez vsake osnove na magistratu zaprt vajenec, in na magistrat se je podviral prisednik deželnega sodišča, se pozanimal o stvari in zaslišal vajenca. Po poizvedbi o dejanskem stanju so na zahtevo državnega pravdnikstva na okrožnem kolegialnem sodišču proti magistratnemu svetniku Köstlu uvedli preiskovalni postopek. Kaznivega dejanja nazadnje v tej malomarnosti niso ugotovili, svetnik, ki je že čez štirideset let služboval na magistratu, pa je le moral zaprositi za upokojitev (ZAL, LJU-490, 551).³

Sedaj pa pogledjmo razmere v magistratnih zaporih, kakršne je našla komisija, ki jih je obiskala čez dve leti in pol, in ki gotovo niso bile boljše kot takrat, ko je v njih preganjal uši vajenec Johann.

Četrtega maja 1855 je deželni glavar, grof Gustav Ignac Chorinsky, naslovil na magistrat (župan je bil še vedno Burger) ostro pismo, ki pravi, da je ob pregledu ma-

3 Beccaria je v svojem najbolj znanem delu že leta 1764 glede pripora zapisal, da se mora postopek končati v najkrajšem možnem času, saj da ni okrutnejšega nasprotja, kot je nasprotje med sodnikovo ravnodušnostjo in osumljenčevimi bojaznivi. Na eni strani udobje in zadovoljstvo brezdušnega uradnika, na drugi pa solze in težave zapornika (Beccaria, 1984, 95).

gistratnih zaporov 31. marca komisija naletela na veliko umazanijo in zanemarjanje jetnikov, zato deželno glavarstvo ukazuje naslednje:

1. V celici št. 2, ki naj bi služila za občasno preiskavo lahkoživk, je treba zamenjati raztrgano in zamazano slamnjačo z novo, čisto.

2. V celici št. 3 vlada velika svinjarija in na ležiščih ni drugega kot stelja. Sama stelja za ležišča ni zadostna. Tla in ležišča je treba zribati z lugom, stene pa prebeliti. V tej in v vseh ostalih celicah je treba ležišča preskrbeti vsaj s tistim, kar predpisuje postava iz leta 1854 za jetnike brez imetja, namreč s slamnjačo, slamatim vzglavnikom ter z odejo ali kocem. Celice je treba opremiti tudi z ostalo nujno opremo.

3. Že tako slabo celico št. 4 je treba vsaj očistiti, odstraniti zgornji zaslon pri oknu in v njem narediti zračnik. Ker so zidovi vlažni, je potrebno še posebej skrbeti za zračenje in čistočo.

4. V celici št. 5 je treba odstraniti zaslon z okna in ga opremiti z zračnikom ter zamašiti špranje ob oknu in prebeliti zidove.

5. Celico št. 6 je našla komisija v stanju, ki ni nasprotovalo samo obstoječim predpisom, ampak tudi obči človečnosti. Zrak je zaudarjal, kar ni čudno, če se je v njej drenjalo sedemnajst oseb, vedro je bilo polno, slabo zaprto, slabo vzdrževano, povsod je vladala najhujša svinjarija. Tudi mrčes se je bohotil v tem brlogu. Komisija je naročila, da se vnaprej v celico št. 6 ne zapira več kot šest do osem ljudi, edino okno pa je treba oskrbeti z zračnikom. Celico je treba očistiti in prebeliti kot ostale.

6. V celici št. 7 je treba popraviti okno in vgraditi zračnik.

Za vsepovsod navzočo svinjarijo so odgovorni stražniki, zdravniki, ki so zadolženi za kaznjence, za nadzor nad zaporom zadolženi magistratni tajnik Raimund Vidic, ki je po lastni izjavi pregledoval zapore le vsakih 8-14 dni in s tem hudo zanemarjal svojo dolžnost, in magistrat sam (beri župan – op. p.). Kar zadeva vzdrževanja čistoče, pa je komisija ukazala naslednje:

Magistrat mora poskrbeti, da se bodo umazani kaznjenci ob prihodu umili in po potrebi očistili obleko mrčesa. Pri tem naj se inventarno perilo uporablja radodarnije kot doslej. Prav tako je potrebno temeljito očistiti mrčesa zapor in zapornike ter čiščenje zapor občasno ponavljati. Problem prenapolnjenosti bi lahko odpravili z razporejanjem jetnikov po ustreznih prostorih v okolici Ljubljane. "Tiste za odgon" (berače), pri katerih je težko pričakovati popolno čistost, naj po možnosti zapirajo proč od ostalih jetnikov. Zdravniki morajo pri svojih pregledih paziti predvsem na uši in poskrbeti za odstranjevanje le-teh z ljudi, in to tudi nadzorovati (ZAL, LJU-490, 574).

Sedaj pa še tri zgodbe o zapiranju iz dobe "pravnega absolutizma", obdobja od prve polovice 18. st. do revolucije leta 1848 (Stariha, 2000). Skupna značilnost tega obdobja je v tem, da postane nosilec pravnega razvoja monarhova centralna oblast (omejevanje fevdalcev, prenašanje pristojnosti). Doba pomeni začetek moderne zakonodaje; gre za poenotenje prava, za odpravljanje običajev (krajevnih, zgodovinskih) (Vilfan, 1996).

To so zgodbe treh siromakov, ki so po malem delali, beračili, pa tudi prišla se jih je dostikrat kakšna stvar brez soglasja lastnikov. Njihove zgodbe so iz let 1776, 1803 in 1822. Prva torej še iz časa Marije Terezije, druga iz časa cesarja Franca II. in tretja iz časa istega cesarja, samo da je bil takrat že Franc I. Z njegovim Zakonom o hudo-delstvih in težjih policijskih prestopkih iz leta 1803 je tudi prišlo do odločilnega uveljavljanja prostostnih kazni, čeprav je hkrati bolj odprl pot smrtni kazni. Zakonik je poznal več vrst zapornih kazni in poleg tega še dve stopnji zavora za težke policijske prestopke (Vilfan, 1986).

V prvem primeru (ZAL, KRA-2, 24) je marca 1776 kokrški mitničar prišel sumljivega berača, ga predal upravitelju gospostva Brdo pri Kranju, ta pa ga je odgnal na deželno sodišče v Kranj. Po sumarnem zaslišanju je kranjsko sodišče poslalo zapisnik apelacijskemu sodišču v Gradec, ki je odločilo, da je zadeva kazenske narave, in ukazalo proti beraču kazenski proces. Resda je mitničar prišel berača, ko naj bi le-ta lovil žabe, vendar pa so ga potem zasliševali zaradi neke njegove prejšnje kraje denarja na Jezerskem. Sodnikom pa se po prijetju ni nič kaj mudilo in berač je bil v priporu do srede januarja leta 1777, ko so ga obsodili na že prestani zapor (pripor) in še na mesec dni prisilnega dela v okovju.

Naslednji zapisnik (ZAL, KRA-2, 24) je nastal na gospostvu Tržič v juniju 1803, kjer so tržiški mestni usnjarski mojstri prijeli žebjarkega hlapca Luka Pesjaka, vulgo Vajžla, zaradi kraje. Kradel naj bi jim namreč usnje in ga prodajal v okoliških vaseh. Na tržiškem gospostvu so žebjarja najprej sumarno zaslišali, nato pa so ga predali mestnemu in deželnemu sodišču v Kranju. Tam ga je sindik Ignac Škarja prvič zaslišal 30. junija tistega leta.

Po tem začetku zaslišanja so na žebjarja Vajžla v Kranju kar malo pozabili, in 7. oktobra je notranjeavstrijsko apelacijsko sodišče v Celovcu mestno in deželno sodišče v Kranju opomnilo, da je slednje 5. oktobra v Celovec poslalo "kriminaltabelo" za tretje četrtletje 1803, iz katere je razvidno, da preiskovanec Luka Pesjak od 30. 6. dalje ni bil več zaslišan. Zato je celovsko sodišče naložilo kranjskemu pod grožnjo plačila treh ducatov, da v treh dneh sporoči, zakaj preiskovanec ni bil več zaslišan oz. zakaj preiskava ni napredovala kako drugače.

Iz Kranja so v Celovec odgovorili 18. oktobra, da so celovski ukaz prejeli šele 16. oktobra (iz Kranja v Celovec naj bi torej pošta "hodila" dva dni, iz Celovca v Kranj pa devet!). V zagovor so navedli, da je bil Pesjak pač osumljen več zakriviljenih tatvin, ki jih ni hotel priznati, tako da so morali najti priče in jih zaslišati.

Kljub opominu nadrejenega sodišča v Celovcu pa v Kranju niso nič kaj pohiteli z nadaljevanjem zaslišanja, saj so naslednje vprašanje Vajžlu zastavili šele čez pol leta, 29. decembra! V zapisniku je prejšnjemu vprašanju pod številko enajst enostavno sledilo vprašanje številka dvanajst, tako da je bilo torej to samo nadaljevanje zaslišanja, ne novo zaslišanje. Tokrat jim je uspelo zastaviti osem vprašanj.

Nadaljevanje zaslišanja, z zaporednim vprašanjem št. 20, je bilo na vrsti 25. feb-

ruarja 1804! Povzetek zaslišanja so poslali v Celovec, seveda ne takoj, saj v pismu, ki ga je celovško sodišče poslalo v Kranj devetega aprila, pravijo, da so kranjsko pošto prejeli sedmega aprila. V pismu so iz Celovca naročali mestnemu in deželnemu sodišču, da naj krvni sodnik v kriminalnih zadevah, Karl Krobath, obsodi hudodelca Pesjaka, zaprtega zaradi kraje.

Vendar pa je bilo Vajžlu zapora že dovolj in ni čakal na obsodbo. Desetega junija zjutraj je raje pobegnil. Da še ni bil obsojen, se da sklepati iz prijave kranjskega sodišča ljubljanski kresiji o pobegu, kjer je v konceptu dopisa še posebej vstavljeno, da je pobegli Pesjak "osumljen" kraje. V prijavi so tudi zapisali, da so iz zaslišanja sodnega sluge ugotovili, da je način pobega zahteval veliko časa, da je bil zamuden in da ga je treba pripisati izključno nepazljivosti sodnega sluge, zato so moža obsodili na osem dni zapora ob kruhu in vodi. Pesjak je namreč pobegnil med šesto in sedmo uro zjutraj, v času, ko je bil sodni sluga pri maši. Zato je celovško sodišče kranjsko še posebej opomnilo, da zapori ne smejo biti nikdar brez paznika. Poleg tega je celovško sodišče iz poročila ljubljanske kresije izvedelo za žalostno stanje kranjskih zaporov. Zato je kranjskemu sodišču naročilo, da v štirih tednih na ljubljansko kresijo predloži načrt za novo ječo oz. zapore, ali pa načrt za izboljšanje obstoječih prostorov, tako da ne bodo več mogoči pobegi. Predložijo naj tudi predračun in nato čakajo na nadaljnje ukrepanje, kaj bo moč narediti (verjetno zaradi denarja — op. pis.).

Kranjski sindik Škarja je tokrat, ko je bila v nemilosti njegova oseba, malo bolj pohitel in 7. avgusta spisal svoj zagovor glede pobega pripornika.

V zagovoru je najprej zapisal, da je Luka Pesjak mož nenavadno hudega apetita in da ga v zaporu odmerjena mu hrana nikdar ni mogla nasititi, vedno da se je pritoževal nad lakoto in hotel več in boljše hrane. Ker mu niso mogli ustreči, je nekega dne sodni sluga prišel na misel in vprašal sindika, ali bi dovolili, da Luku kar njegova žena nosi (dodatno) hrano.

Vsiljive jetnikove prošnje in njegovo sicer vzorno obnašanje v zaporu naj bi končno pripravili sindika do tega, da je privolil v ženin obisk, če bo Luku prinesla kaj hrane. Poleg tega da je najstrože zabičal slugi, da žena nikakor ne sme sama k zaporniku, vendar pa da se sluga ni držal predpisov oz. danih navodil in naj bi pustil ženo čez noč pri jetniku. Za to dejanje da ni moč kriviti podpisanega (sindika), ker da je čista laž, da je pustil sluga ženo pri zaporniku čez noč z njegovim dovoljenjem.

Škarja je na koncu svojega opravičila sklenil, da je krivda samo na strani sluge, ki da se ni držal službenih navodil in je ravnal samovoljno.

Ali so Vajžla prijeli ali ne, tega iz razpoložljivih dokumentov ne izvemo, ampak zadevo nekako zaključuje pismo celovškega sodišča z dne 18. avgusta sindiku Škarji, v katerem ga obvešča, da njegov zagovor "jemljejo na znanje", v prihodnje pa da je potrebna najstrožja previdnost, tudi prinašanje hrane jetnikom da je treba natančno nadzorovati.

Prestopnika iz tretje zgodbe, Luka Pavlina iz Radomelj (ZAL, LJU-490, 254), so

zasliševali 18. 9. 1822 najprej na policijski direkciji v Ljubljani. Na vprašanje, ali je bil že kdaj v preiskavi ali kaznovan, se je lahko pohvalil, da je bil na ljubljanskem magistratu zaradi kraje že trikrat v zaporu in tepen s palico. Četrtilič, zadnjič pred tem zaslišanjem, pa da ga je sodišče zaradi štirih ukradenih ovratnih rut v vrednosti desetih goldinarjev obsodilo na šestmesečno ječo v ljubljanski kaznilnici. Kazen je prestal 22. 7. 1822 in takoj so ga odgnali domov v Radomlje, kjer naj bi bil pod županovim nadzorom. Vendar pa ni dolgo zdržal doma, ampak jo je brez dovoljenja okrajne gosposke in županove vednosti pobrisal v Ljubljano, kjer so ga ponovno prijeli in povprašali, ali mu je poznan vzrok njegove tokratne aretacije. Luka pri odgovoru ni bil povsem prepričan in je odgovoril, da "se mu zdi", da zaradi tega, ker je upravniku kaznilnice ukradel nekaj kosov železja!

Seveda je c. kr. policijskega višjega in zasliševalnega komisarja podrobneje zanimalo, kaj je bilo s tem "železjem", in Luka je pojasnil, da je med njegovim šestmesečnim zaporom v kaznilnici delal na upravnikovem vrtu, kadar je vreme to dopuščalo. Tako je bil opazil, da omenjeno železje, t. j. orodje, po vsaki uporabi spravljajo pod deske, zložene pred steklenjakom, in utrnila se mu je misel, da bi, tako brez službe in premoženja, omenjeno železno orodje ukradel in prodal. V manj kot mesecu dni po prestani kazni se je torej vrnil na svoje bivše prisilno delovišče in ob osmih zvečer na upravnikovem vrtu sunil dva železna droga, en železen kij (tolkač), cepin in nazadnje še pol izgorele, prežgane železne rešetke od peči. To je vse skupaj tehtalo 40 funtov (22,4 kg). Kraja je potekala v dogovoru z nekim vojakom na dopustu, ki je robo takoj za vrtnim zidom za dva goldinarja prodal nekemu ključavničarju. Ko je upravnik za to izvedel, je ukazal Pavlina prijeti (Pavlin je kradel v četrtek, prijeli so ga v soboto) in ga za tri dni zapreti v vojaški stražarnici na gradu, od koder so ga nato izpustili, še prej pa so mu naložili pet udarcev s palico.

S to Lukovo izpovedjo je bilo zaslišanje za policijo zaključeno. Sledilo je še običajno vprašanje, ali ima kaj dodati in ali so njegove izjave resnične, nato so mu prebrali zapisnik v njegovem maternem jeziku, in ko se je lastnoročno podkrižal, so ga odvedli nazaj v zapor.

Pravzaprav povsem nedolžna kraja pa je zaradi neposrednih posledic, to je zaradi tridnevnega zavora v stražarnici kaznilnice in petih udarcev s palico, vzbudila pri višjih oblasteh nenavadno veliko pozornost. Pavlina namreč niso uradno prijeli in njegovo pridržanje v stražarnici ni bilo prijavljeno v kaznilniški direkciji, in tudi kaznovanje s palico ni bilo posledica sodbe.

Vsa zadeva se je zapletla s tem, da so Pavlina prijeli policaji potem, ko ga je dal upravnik kaznilnice izpustiti po samovoljnem tridnevem priporu. Policaji so ga najbrž res prijeli zaradi pohajkovanja, saj niso vedeli, da je kradel pri upravniku kaznilnice, kar pa jim je povedal na zaslišanju. Policija je to takoj sporočila naprej, in ljubljanski kresiji je bila že naslednji dan po zaslišanju (19. 9.) z gubernijskim ukazom naročena preiskava glede samolastnega kaznovanja pri tatvini zasačenega Luka Pav-

lina s strani upravnika kaznilnice, Franca Konrada. Kresija je zaslišanje Konrada opravila 24. 9. in naslednji dan sporočila ljubljanskemu županu Hradezkemu, da je upravnik Konrad zanikal, da bi Pavlinu ob njegovi izpustitvi ukazal naložiti pet udarcev s palico. Zagovoru upravnika da gre verjeti, in zato so županu naložili, da na magistratu zaprtega Pavlina še sam zasliši glede te zadeve.

Na magistratu so Pavlina ponovno zaslišali 27. 9. 1822. Najprej so mu prebrali zapisnik, ki ga je z njim napravila policija 18. 9., in ga vprašali, ali ostaja pri svojih izjavah. Luka je zagotovil, da je govoril samo resnico. Sedaj je seveda preiskovalce zanimalo, kje in kdo ga je kaznoval s petimi udarci s palico in na kakšen način. Luka je povedal, da je udarce prejel dan pred izpustitvijo v stražarnici na gradu od desetarja stražarske posadke, in sicer tako, da je sedel na pograd v stražarnici, desetar pa mu jih je naložil pet s palico po hrbtu.

Na vprašanje po vzroku za tako kaznovanje je Luka odgovoril, da ne ve zagotovo, zakaj jih je dobil s palico. Menil je, da ga je desetar namahal iz jeze, ker je bil tako zelo ušiv, in da se je zaradi njegove ušivosti vse stražarsko moštvo jezilo nanj, da so ga zaradi tega zmerjali ter odrivali.

Nato so Luka opomnili, da je v svoji izjavi na policiji dejal, da ga je upravnik kaznilnice izpustil, potem ko je poprej prejel pet udarcev s palico. Ta izjava da dopušča domnevo, da je kaznovanje ukazal upravnik kaznilnice. Luka naj torej razjasni, je bilo to res ali ne.

Luka je odgovoril, da je v svoji izjavi na policiji pozabil dostaviti, da so bili stražarji zelo jezni nanj zaradi njegove obilne ušivosti in da je domneval, da je tudi udarce s palico dobil zaradi jeze desetarja in da gospod upravnik ni bil pri tem nič kriv tudi zato, ker da je udarce prejel sede po hrbtu in ne (leže) po zadnjici (torej ni bil kaznovan po predpisih – op. pis.). Pripomnil je tudi, da gospoda upravnika ni slišal govoriti o batinanju.

Zapisnik na magistratu so s tem končali in ga poslali na kresijo, od koder so jih 11. 11. 1822 obvestili, da je kazensko sodišče po tem zaslišanju Pavlina ugotovilo, da Konrad ni kriv javnega nasilja in da ga zato ni zaslišalo. Kazenska preiskava torej ni bila uvedena, vendar pa da je gubernij zaradi težkega policijskega prekrška javnega uradnika ukazal uradno preiskavo. Zato kresija predaja zadevo magistratu, ki naj o rezultatih poroča nazaj kresiji. Prav tako naj magistrat Pavlina takoj vrne "njegovemu" okrajnemu uradu,⁴ ki da so ga tudi opomnili zaradi slabega nadzora Pavlina.

Vendar pa magistrat kresiji ni poročal o nobenih rezultatih, tako da je kresija 31. 5. 1823 opomnila župana Hradezkega, da so že pred sedmimi meseci naročili magistratu, naj uradno ukrepa proti Konradu zaradi prekrška uradne dolžnosti, na kresiji pa še vedno niso dobili poročila o ukrepih. Zato naj magistrat najkasneje v treh dneh pošlje rezultate preiskave in obenem opraviči tako dolgo zamudo.

4 Gospodstvo Krumperk.

Minil pa je še dober mesec, da so z magistrata poročali kresiji (5. 7. 1823), da so tako ali tako že pred ukazom kresije z dne 11. 11. 1822 ugotovili, da sum samolastnega kaznovanja ni upravičen, da tako ni bilo preiskave in da seveda tudi ukrepov ne more biti. Luka Pavlin je namreč priznal krajo pri upravniku kaznilnice Konradu, ki ga je v tej stvari imeti za zasebnika. To, da je tudi upravnik kaznilnice, je v tem primeru zgolj naključje. Konrad je tudi zanikal, da bi Pavlina kaznovali s palico po njegovem ukazu, pa tudi Pavlin sam je v zaslišanju dejal, da Konrad ni bil kriv za tepež. Glede drugega dela ukaza pa so Pavlina tako ali tako takoj odgnali domov.

Epilog zgodbe, o kateri bi lahko rekli, da je v njej pravna država nastopala kot varuh človekovih pravic potepuha proti samovolji visokega uradnika, je naznanila kresija magistratu 26. 8. 1823. V dopisu ugotavlja, da se ukrepanje upravnika Konrada proti L. Pavlinu ne more obravnavati po členu 86 II. dela kazenskega zakonika kot težak policijski prekršek. Po drugi strani pa da je tridnevno pridržanje Pavlina v stražnici kaznilnice, ne da bi bila njegova navzočnost prijavljena v kaznilniški direkciji, težak disciplinski prestop. Zato da "se je kaznilniški upravi z visokega deželnege poglavarstva ukazalo", da Konrada strogo ukori z grožnjo najstrožjih ukrepov, če bi se kaj podobnega ponovilo.

Če torej povzamemo zadnje tri primere, je od prve zgodbe "žabjega lovca" iz leta 1776 do zadnje, "ušivega železninarja", iz leta 1823 minilo slabih 47 let. Vse tri zgodbe pa so potekale po nekakšnem redu. Prvega in zadnjega Luka je najprej prišla oblast (mitničar, policaj), drugega pa kar oškodovanci sami. Sledila je predaja naslednji stopnji oblasti, v prvih dveh krajevni gosposki, v zadnji magistratu. Od gosposke je pot vodila na deželno sodišče, ki je zapisnik sumarnega zaslišanja poslalo nadrejenemu sodišču v Gradec oz. v Celovec. Ko je slednje presodilo, da gre za kazenske zadeve, je deželnemu sodišču naročilo, da nadaljuje kazenski postopek. V zadnjem primeru so sicer ušivega berača nagnali domov, vendar je šlo pravzaprav za preiskovanje krivde upravnika kaznilnice, zato je magistrat predal zadevo naprej kresiji. Za ta zadnji primer je bilo ugotovljeno, da ni kazenske narave in je vse ostalo v mejah upravnega postopka, ukora, vendar pa je prav tako kot prva dva doživel drugoinstančno presojo. Da se je pravni red začel uveljavljati oz. da se je že uveljavil, torej drži. Prav tako drži, da je bil vzpostavljen določen nadzor nad samovoljo gosposk, ki so morale predajati kazniva dejanja v presojo deželnim sodiščem, kot tudi nad delovanjem slednjih (opombe višjega sodišča iz Celovca glede dolgotrajnosti zasliševanja); podobno bi lahko rekli tudi za nadzor izvršne oblasti v zadnji zgodbi.

Ob koncu lahko skienemo, da pomeni uvajanje prostostnih kazni zelo veliko spremembo v dotedanji kaznovalni praksi. Javno mučenje je zamenjalo očem javnosti skrito trpljenje za rešetkami. Prednost pred telesnimi so dobile duševne muke, čeprav telesne kazni še zdaleč niso izginile. Ljudje so se zaporov bali, po drugi strani pa so se javnosti v dobi uvajanja moderne zakonodaje zdele zaporne kazni premile, zlasti še oškodovancem. V dobi, ko mnogi niso imeli vsakdanjega kruha in strehe

nad glavo, se je javnost celo zgražala nad skrbjo za kaznjence, ki so dobili jesti vsak dan. Seveda so bile kazni premile ljudem na prostosti. Razmere v tedanjih zaporih niso bile nič kaj zavidljive, saj so bile prostostne kazni mnogokrat povezane s prisilnim delom, vkovanjem, fizičnimi kaznimi in postom. Poleg legalno predpisanega nasilja pa je vedno obstajalo tudi nezakonito nasilje paznikov nad jetniki in med jetniki samimi, kar ostaja javna skrivnost zaporov vse do današnjih dni.

THE VIOLENCE OF PRISON AND THE VIOLENCE IN IT

Gorazd STARIHA

Historical Archives Ljubljana, Unit for Gorenjska, SI-4000 Kranj, Savska cesta 8

e-mail: gorazd.stariha@guest.arnes.si

SUMMARY

The period from the first half of the 18th century to the Revolution in 1848 was the time of the so-called "legal absolutism" and the beginning of modern legislation; it meant a uniformity of law, abolition of customs (local, historical). This was the period when body torments were no longer the major punishment for the criminals, but when "in accordance with the new cognitions" the major role in this respect was gradually assumed by the institute of prison as a punishment by which the soul was affected more than the body. With the punishment reforms in the 18th and 19th centuries, the state's predominance and violence over individuals are therefore no longer displayed directly and publicly. This, however, did not mean that there was no violence any more, for it still encompassed torments of interrogation and punishment in prisons as a legitimate technique of legislation for the attainment of truth as well as for punishment itself.

In this period, the deprivation of liberty was therefore being increasingly affirmed. Prisons served a number of purposes, especially by depriving different categories of people of their liberty, and as they were often imprisoned together the boundaries or distinctions between prisons for criminals, almshouses, orphanages, hospitals, lunatic asylums and borstals were indistinct. The first true penitentiary in Habsburg territory was built around 1670 in Wroclaw (in Graz 1735, Klagenfurt and Ljubljana 1754, Trieste 1762, Gorizia 1779). As far as the relativity in the comprehension of conditions in these first prisons is concerned, an interesting comparison has been preserved that concerns the Ljubljana prison. In the second half of the 1770s it was visited by John Howard, the English prison reformer, who in his eventual report wrote that considering the fact that he could not find a single word in its favour he would rather not write any details about it. But when the Ljubljana prison was visited by Emperor Franz Josef in 1784 he said that the prisoner seemed to be

sitting too pretty; he demanded hard bunks for them and their food to be limited to bread and water. The critics of the prison system in the first half of the 19th century were also underlining that the poor and even the workers were often undernourished more than the prisoners who had regular diet, roof over their heads and did not suffer from the cold. The punishments of course seemed too mild to those at large. The conditions in the prisons of that time, however, were in no way enviable, for sentences were often associated with forced labour, fettering, physical punishment and flogging. Apart from the legally prescribed violence, illegal violence was always practised over the prisoners by the prison warders as well as between the prisoners themselves, which remains a public secret of the prisons till this very day.

Key words: penal law, law history, criminal proceedings, legal practice, legislation, prison, 18th-19th century

VIRI IN LITERATURA

- ARS, AS-16** – Arhiv Republike Slovenije, fond Deželno predsedstvo za Kranjsko, splošni spisi, delovodne številke 241/1852, 1543/1852, 2692/1852, 4131/1853, 5019/1853, 4323/1854, 2864/1859.
- ZAL, KRA-2** – Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond Mestna občina Kranj, arhivske enote 24, 366, 674.
- ZAL, LJU-489** – Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, tehnična enota 403 (listi 339-347).
- ZAL, LJU-490** – Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond Mesto Ljubljana, predsedstvena registratura, arhivske enote 254, 311, 574.
- Beccaria, C. (1984):** O zločinima i kaznama. Split, 95, 102, 105-106.
- Dolenc, M. (1937):** "Usoda" ljubljanske prisilne delavnice. Kronika slovenskih mest, IV. Ljubljana, 72-74.
- Foucault, M. (1984):** Nadzorovanje in kaznovanje. Ljubljana. Delavska enotnost.
- Novice** – Novice, I. 1852, 1853, 1856, 1860. Ljubljana.
- Stariha, G. (1997):** Dimež in njegovi. Zgodovinski časopis, 1997/4. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 483-516.
- Stariha, G. (2000):** Trije Tolovaji. Zgodovina za vse, 2000/1. Celje, Zgodovinsko društvo Celje, 47-59.
- Trdina, J. (1951):** Zbrano delo. Naša beseda. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 340.
- Vilfan, S. (1986):** Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju. V: Zbornik znanstvenih razprav, XLVI. Ljubljana, SAZU, 151-156.
- Vilfan, S. (1996):** Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana, Slovenska matica, 365.
- Zgodnja Danica** – Zgodnja Danica. Katoliški cerkveni list. L. 1851. Ljubljana.